

ТЫПАЛОГІЯ ТЭРМІНАЗНАЎЧЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ

Д. В. Дзятко, БДПУ (Мінск)

У сучаснай лінгвістычнай літаратуры пад тэрміналогіяй разумеюць сукупнасць тэрмінаў натуральнай мовы ў цэлым або пэўнай галіны навукі, тэхнікі, культуры, а таксама навуковую дысцыпліну, якая займаецца вывучэннем тэрмінаў і прынцапаў арганізацыі тэрміналагічных сістэм.

Уласна тэрміналогія – гэта сукупнасць тэрмінаў, якая склалася стыхійна і адлюстроўвае гістарычны працэс назапашвання і асэнсавання ведаў у канкрэтнай галіне. Так, можна гаварыць пра існаванне лінгвістычнай тэрміналогіі (*дывергенцыя, звязны карань, клінапіс, кантракцыя, марфема, сацыяльны дыялект, семантычны эфіцыемент, сказ*), матэматычнай тэрміналогіі (*абак, вугал, квадрат, лацінскі, радэян, разгорнуты, раўнабаковы, трохвугольнік, тэарэма, форма тэрнарная*), эканамічнай тэрміналогіі (*валавы даход прадпрыемства, дэбет, ліквіднасць грашовых сродкаў, запазычанасць дэбіторская, ліміт крэдытавання, падзел працы, пакет работы, прыбытак разліковы, расстаноўка кадраў*) і інш. Тэрміналогія папаўняецца за кошт агульнаўжывальнай лексікі і, у сваю чаргу, узбагачае яе.

Тэрмінасістэма з'яўляецца структураванай сукупнасцю тэрмінаў, аб'яднаных на паняццёвым, структурна-граматычным, словаўтваральным і семантычным узроўнях. У адрозненне ад тэрміналогіі, тэрмінасістэма фарміруецца спецыялістамі ў дадзенай галіне на аснове канструявання (існуючых у мове або запазычаных з іншых моў) слоў і назывных словазлучэнняў; яна характарызуецца сістэмнасцю (кожны яе тэрмін звязаны з іншымі тэрмінамі прамымі або апасродкаванымі лагічнымі і асацыятыўнымі адносінамі), паўнотай ахопу паняццяў пэўнай галіны ведаў або дзейнасці, адноснай устойлівасцю.

Значэнне кожнага тэрміна ў сістэме залежыць найперш ад суаднесенасці яго з навуковым або тэхнічным паняццем, а сувязі паміж тэрмінамі вызначаюцца тымі сувязямі, якія існуюць паміж паняццямі. Так, напрыклад, у матэматыцы паняцці *тэорыя параўнанняў, тэорыя падзельнасці, раўнанні дыяфантавы, выяўленні адытыўнага, набліжанне рацыянальнымі лікамі, функцыі тэарэтычна-лікавыя, падзел на складнікі, уяўленні адытыўнага, дробы ланцуговыя ўваходзяць у тэорыю лікаў элементарную*, якая, у сваю чаргу, адносіцца да *тэорыі лікаў*. Адначасова *тэорыя лікаў элементарная* разам з *арыфметыкай, алгебрай элементарнай, геаметрыяй элементарнай, трыганаметрыяй элементарнай* з'яўляецца паняццем *матэматыкі элементарнай*. Такім чынам, тэрміналогія той або іншай галіны навукі, тэхнікі, культуры з'яўляецца замкнутаю сістэмай, у якой кожны тэрмін займае вызначанае месца.

Тэрміназнаўства – навука, якая вывучае спецыяльную лексіку з пункту гледжання яе паходжання, формы, зместу і функцыянавання, а таксама даследуе пытанні яе выкарыстання, унармавання і стварэння.

Тэрміназнаўства займае адно з вядучых месцаў у сістэме сучасных навук. Гэта абумоўлена, з аднаго боку, характарам працякання навукова-тэхнічнай рэвалюцыі, своеасаблівым інтэлектуальным «выбухам», а таксама актыўным узнікненнем новых навуковых галін.

У сучасным тэрміназнаўстве сфарміраваўся шэраг самастойных кірункаў даследавання: **тэарэтычнае тэрміназнаўства** вывучае заканамернасці развіцця і выкарыстання спецыяльнай лексікі; **практычнае (прыкладное) тэрміназнаўства** абагрунтавана на тэарэтычным, займаецца выпрацоўкай практычных прынцыпаў і рэкамендацый па ліквідацыі недахопаў асобных тэрмінаў і цэлых тэрмінасістэм, іх стварэннем, апісаннем, ацэнкай, рэдагаваннем, унармаваннем, перакладам і выкарыстаннем; **агульнае тэрміназнаўства** вывучае найбольш тыповыя ўласцівасці праблемы і працэсы, якія адбываюцца ў спецыяльнай лексіцы; **прыватнае (галіковае) тэрміназнаўства** займаецца вывучэннем спецыяльнай лексікі і паняццяў асобных галін ведаў; **тыпалагічнае тэрміназнаўства** даследуе ў параўнальным плане асаблівасці канкрэтных тэрмінасістэм з мэтай устаўнення найбольш агульных універсальных, характарыстык тэрміналогіі ўвогуле; **супастаўляльнае тэрміназнаўства** займаецца параўнальным даследаваннем агульных уласцівасцей і асаблівасцей спецыяльнай лексікі розных моў, напрыклад, беларускай і англійскай, беларускай і рускай; **семасіялагічнае тэрміназнаўства** вывучае праблемы, звязаныя са значэннем (семантыкай) спецыяльных найменняў, а таксама разнастайнымі семантычнымі з’явамі – полісеміяй, аманіміяй, сінаніміяй, антаніміяй, гіпаніміяй і г. д.; **анамасіялагічнае тэрміназнаўства** даследуе структурныя формы тэрмінаў, працэсы называння спецыяльных прадметаў і выбару аптымальных форм найменняў; **гістарычнае тэрміназнаўства** вывучае гісторыю тэрміналагічных сістэм для таго, каб даць адпаведныя рэкамендацыі для іх упарадкавання; **функцыянальнае тэрміназнаўства** звязана з вывучэннем сучасных функцый тэрміна ў разнастайных тэкстах і сітуацыях прафесійных зносін, а таксама асаблівасцей выкарыстання тэрмінаў у маўленні і кам’ютэрных сістэмах; **гнэсеалагічнае тэрміназнаўства** займаецца даследаваннем ролі тэрмінаў у навуковым пазнанні і мысленні.

З тэрміназнаўствам звязана тэрмінаграфія – навука пра складанне слоўнікаў спецыяльнай лексікі і іх тыпы. Многія праблемы, даследаваныя тэрміналагамі, узніклі падчас распрацоўкі спецыяльных слоўнікаў, таму вырашэнне гэтых праблем упывае на метады складання слоўнікаў.

Аб’ектам даследавання ў тэрміназнаўстве з’яўляецца сукупнасць тэрмінаў, якая сістэматызуецца, аналізуецца і, нарэшце, унармоўваецца. Вынікам гэтай працы з’яўляецца стварэнне тэрмінасістэм – упарадкаванага мноства тэрмінаў з зафіксаванымі адносінамі паміж імі, якія адлюстроўваюць адносіны паміж абазначанымі гэтымі тэрмінамі паняццямі.

парадкаванне тэрмінаў з'яўляецца найбольш важным відам тэрміналагічнай працы і складаецца з наступных этапаў:

- адбор тэрмінаў;
- сістэматызацыя паняццяў дадзенай галіны навукі па катэгорыях і пабудова класіфікацыйных схем паняццяў;

- удакладненне на аснове класіфікацыйных схем існуючых дэфініцый (навукова-азначэнняў) паняццяў або стварэнне новых дэфініцый;

- аналіз тэрміналогіі з мэтай выяўлення іх недахопаў (уключае аналіз значэн-

- находжання і функцыянавання тэрмінаў);

- нармалізацыя тэрмінаў (уключае ўніфікацыю, якая павінна забяспечыць адна-

- значную адпаведнасць паміж сістэмай паняццяў і сістэмай тэрмінаў, каб кожнаму

- паняццю адпавядаў адзін тэрмін і наадварот, і аптымізацыю – пошук найбольш уда-

- лай формы для перадачы пэўнага паняцця);

- кадыфікацыя тэрмінаў – афармленне тэрмінасістэмы ў выглядзе тэрміналагіч-

- нага слоўніка тлумачальнага тыпу;

- гарманізацыя тэрмінасістэм – паслядоўнае супастаўленне і карэкціроўка

- тэрмінасістэм дзвюх або некалькіх моў; вынікам гарманізацыі з'яўляецца стварэнне

- леакладных тэрміналагічных слоўнікаў.

Тэрміназнаўчыя даследаванні належаць адной адносна мападой галіне мова-

знаўства, зараджэнне якой у Беларусі прыходзіцца на 1920-я гг., і прадстаўлены

пракладнымі працамі (слоўнікамі), скіраванымі на задавальненне патрэб навукі, тэх-

нікі, культуры, а таксама навукова-тэарэтычнымі даследаваннямі, арыентаванымі на

вывучэнне зместавых, фармальных і функцыянальных асаблівасцей канкрэтных

тэрмінаў і іх аб'яднанняў.

Істотны ўклад у станаўленне нацыянальнага тэрміназнаўства ў гэты перыяд

зробілі Л. Леўшчанка, Л. Більдзюкевіч, У. Чаржынскі, А. Лёсік, Ю. Дрэўзін, М. Байкоў,

Л. Акіншэвіч і інш.

Тэарэтычнаму вывучэнню тэрміналагічнай лексікі беларускай мовы ў цэлым і

асаблівых тэрмінасістэм прысвечаны працы айчынных мовазнаўцаў другой паловы

XX – пачатку XXI ст. – Л. Антанюк, М. Антанюк, М. Бураковай, А. Калечыц, Т. Капай-

ко, А. Кісялеўскага, В. Краснея, Д. Лаўшук, Ю. Лук'янюк, Л. Мінаковай і інш.

Разам з тым, у новых умовах перад сучасным беларускім мовазнаўствам паў-

стаў цэлы шэраг задач у галіне тэрміналогіі, якія патрабуюць свайго неадкладнага

вырашэння. Да іх адносяцца: распрацоўка агульнапрымальных прынцыпаў стан-

дартызацыі сучасных навуковых тэрмінаў; арганізацыя працы ў навуковых і адука-

цыйных установах рэспублікі па ўпарадкаванні нацыянальнай тэрміналогіі; суадня-

сенне нацыянальнай тэрмінасістэмы з тэрмінасістэмамі іншых моў – найперш рускай

і польскай; стандартызацыя нацыянальнай тэрміналогіі ў сучасных лексікаграфіч-

ных выданнях; папулярызацыя беларускай тэрміналогіі, яе ўвядзенне ў нарматыў-

ныя дакументы, у навуковыя і вучэбныя тэксты.